

23. Нариси української популярної культури. — К., 1998. — С. 199.
24. Осадчий В. Про містера Стецька і великомученицьке жабеня // Перець. — 1966. — № 17.
25. Аксютин Ю. Хрущевская “оттепель” и общественные настроения в СССР в 1953–1964 гг. — М.: РОССПЭН, 2004. — С. 400.
26. ЦДАГОУ. — Ф. 1. — Оп. 25. — Спр. 698. — Арк. 9.

С. В. Зборець

Дніпродзержинський державний технічний університет

ЛІКВІДАЦІЯ “НЕПРОЛЕТАРСЬКИХ ПАРТІЙ” В УКРАЇНІ В РАДЯНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ (сер. 1950 — сер. 1980-х рр.)

З середини 1950-х рр. почалося нове, більш ґрунтовне і всебічне вивчення історії різних політичних партій, які діяли в Росії на початку ХХ ст. Доба так званої хрущовської “відлиги” відкрила новий період радянської історіографії у вивченні “дрібнобуржуазних” соціалістичних партій. Під новим кутом зору історики поновлюють дослідження з питань історії діяльності та ліквідації так званих небільшовицьких політичних партій. Однак, як і раніше, увагу дослідників привертала в першу чергу партія більшовиків та роботи В. Леніна, присвячені тактиці РКП(б) та КП(б)У в стосунках з іншими партіями.

Спочатку вивчалася історія діяльності так званих “соціалістичних партій” есерів та меншовиків. Це перш за все роботи К. Гусева, М. Рубана, Л. Спіріна, в яких автори надають загальну картину діяльності партій меншовиків та есерів.

Першопрохідцем цієї наукової тоді ще цілини став відомий радянський дослідник К. Гусев, який створив цікаву монографічну роботу про партію лівих російських есерів, а потім вже узагальнюючу працю про партію есерів взагалі [1]. К. Гусев, як найкращий оратор більшовиків, показав не тільки діяльність партії есерів з 1917 по 1920 р., але й історію їх політичного краху, який “яскраво підтверджує, що комуністична партія ніколи не ставила своєю метою знищення інших політичних партій, що співпраця комуністів з дрібнобуржуазними демократичними партіями реальна і можлива річ” [1, 240].

К. Гусев визначає причини встановлення в Росії однопартійної системи “як наслідок ідейно-політичного краху дрібнобуржуазних партій, як наслідок блискучої перемоги марксистсько-ленінської ідеології й політики”. Автор підкреслює, що “більшовики не намагались встановити однопартійну систему” і не вони її встановили, а історичні умови революції в Росії і політика дрібнобуржуазних партій [1, 239]. Важко погодитися з даними твердженнями автора, але робота відзеркалює настанови радянської історіографії 1960 — сер. 1980-х рр.

“Крах” меншовицької соціалістичної партії показав М. Рубан в роботі “Жовтнева революція та крах меншовизма” [2]. Автор не показує самої загибелі меншовиків, він тільки розкриває їх антирадянську контрреволюційну діяльність меншовицької партії, підводячи до її логічного краху. Автор докладно викрив причини розкладу меншовицької партії та полівіння її “низів”, зупинився на розвитку подій в лавах меншовицьких осередків центральних міст України — Києва, Харкова, Катеринослава. Якщо в цілому меншовицька партія не пішла на зближення з більшовиками, то її організації “таяли протягом всієї громадянської війни”, зазначає автор [2, 394–395].

У працях, що опубліковані вже в 1960–1970 рр. провідні вчені починають досліджувати історію боротьби більшовиків проти всіх основних, так званих “непролетарських партій”. Це — роботи В. Коміна, Х. Астрахана, Л. Спіріна та інших.

Л. Спірін в монографії “Класи та партії в громадянській війні в Росії” розкрив загибель контрреволюційних партій — меншовиків, есерів, Бунду [3]. Хоч робота і була написана з дотриманням канонів існуючої ідеології, але вона справила помітний вплив на подальше вивчення історії партій та рухів. Докладний історіографічний огляд — характерна ознака праць Л. Спіріна. Автор доводить, що в роки громадянської війни дрібнобуржуазні партії настільки дискредитували себе, а чисельність їх стала така мала, що вони неминуче повинні були розпастися [3, 388].

У 1960-ті рр. спроба визначення причин “зникнення з політичної арени країни дрібнобуржуазних партій” була здійснена в статтях Е. Гімпельсона, П. Соболева та в монографії А. Малашко, присвячених проблемі встановлення однопартійної системи в СРСР. Так, Е. Гімпельсон у статті “Із історії утворення однопартійної системи в

СРСР” вперше робить спробу охопити проблему зникнення антирадянських партій в цілому. Стаття має досконало відібраний фактичний матеріал та заслуговуючі уваги висновки, однак боротьба і тактика більшовиків відносно дрібнобуржуазних партій розкрита не достатньо [4]. До питання виникнення однопартійної системи на сторінках журналу “Питання історії КПРС” майже одночасно звернувся і П. Соболев [5].

А. Малашко, мінський історик, один з перших на сторінках монографії “До питання про оформлення однопартійної системи в СРСР” в 1969 р. почав підіймати дискусійну проблему про створення однопартійної системи в колишньому Радянському Союзі, але для вирішення проблеми обирає традиційний для радянських істориків шлях — аналіз робіт В. Леніна. Заслуга автора полягає в тому, що він один з перших, хто ґрунтовно підійшов до проблеми оформлення однопартійної системи, але, на жаль, тільки повторив загальноприйняті концепції про антинародну політику дрібнобуржуазних партій, які “збанкрутували, розпалися, зникли” [6, 286–292].

У ті ж 1960–1980 рр. в СРСР на основі компартійних підходів велися дослідження як загальноросійських, так і національних партій, які діяли на території колишньої Російської імперії в 1917–1925 рр. У роботах П. Соболевої, Т. Сивохіної, С. Канева, П. Подболотова, Ю. Шостака ґрунтовно висвітлюється історія політичної діяльності загальноросійських партій меншовиків, есерів, бундівців у роки революції та громадянської війни, з’ясовуються причини їх політичної поразки та банкрутства [7]. Дослідники, які вивчали різні питання та проблеми історії цих партій, зробили висновок про масовий перехід частини вихідців із загальноросійських та національних партій до більшовиків та про крах і банкрутство їх залишків.

Слід відзначити, що з кінця 1960-х до кінця 1970-х рр. відбулися зміни в поглядах істориків на боротьбу більшовиків з опозиційними партіями. Згідно з новими підходами, була обґрунтована політична лінія більшовиків. Зокрема, підкреслювалось, що РКП(б) та КП(б)У виявляли готовність піти на компроміс з меншовиками, есерами та бундівцями.

З’являються узагальнюючі монографічні роботи, в яких зображувалася історія діяльності всіх політичних партій з початку їх виникнення і до остаточного зникнення з політичного життя. Історики

К. Гусев, В. Полушкіна, М. Басманов починають характеризувати дрібнобуржуазні партії як “непролетарські партії” [8; 11; 17].

У цей же період була створена Всесоюзна наукова рада на чолі з видатним радянським істориком академіком І. Мінцем, яка провела певну роботу з координації робіт по вивченню історії “непролетарських партій”, в якій активну участь брали вчені з України: І. Курас, А. Лихолат, В. Полушкіна, В. Солдатенко, Р. Ветров, Б. Корольов, Ю. Гамрецький та інші.

Протягом 1970-х рр. відбулося декілька науково-практичних конференцій, які свідчили про актуалізацію самої проблеми багатопартійності, про неабиякий інтерес науковців до ліквідації опозиційних партій. Своєрідним підсумком тривалої дискусії, яка точилася в історико-партійній науці з середини 1970-х рр., стали матеріали симпозіуму “Крах непролетарських партій Росії: методологія вивчення, проблеми, історіографія”.

Так, Л. Спірін, виступаючи на конференціях, визначив головні напрямки дослідження непролетарських партій: 1) аналіз об’єктивної сторони партій, їх діяльність, історичні умови; 2) вивчення суб’єктивних факторів, стосунки в середині партій, чисельність, структуру, соціальний склад. Застосовуючи цю методологію автор виділив три партійно-політичних табору — пролетарський, тобто більшовицький, буржуазний та дрібнобуржуазний. Останній являв більшість класових політичних організацій в Росії і займав проміжне положення, не впливаючи на рух історії. Представники цього табору в кінець кінцем повинні були примкнути або к пролетаріату, або к буржуазії, іншого шляху у них не було [9, 7].

Саме в цей період радянські історики Л. Спірін, К. Гусев, В. Полушкіна вирішують важливе завдання, як освітлювати з класових позицій “непролетарські партії”. Вчені розробляють класифікацію політичних партій, методологічну базу цієї ґрунтовної роботи становила ленінська класифікація політичних партій. Згідно з нею всі політичні партії Росії поділялись в залежності від їх політично-класової основи на чотири типи: пролетарські, дрібнобуржуазні, буржуазні, поміщицько-монархічні [10, 39; 11, 8]. Дійсно пролетарська партія, безумовно, була тільки одна — це партія більшовиків-ленінців. Всі інші партії звалися непролетарськими [11].

У цей же час особливо поживилась науково-дослідницька робота

з історії “непролетарських партій” України. Так активізується процес вивчення українськими істориками діяльності та ліквідації “буржуазно-національних партій”. Українські історики звернули увагу на ряд аспектів “останнього періоду існування дрібнобуржуазних партій, процес їх остаточного внутрішнього розпаду та зникнення з політичної арени” [12,5]. Новим явищем стало дослідження політичних подій 1920–1925 рр., років ліквідації антинародних, буржуазно-націоналістичних партій в Україні.

Окремо слід сказати про книгу, яка вийшла, до 50-річчя Жовтневої революції, — “В. І. Ленін і перемога Жовтневої революції на Україні” під редакцією П. Бачинського [13]. В цьому творі вперше публічно, в окремій спеціальній главі йшла мова про банкрутство дрібнобуржуазних партій. Крім того автори не тільки показали діяльність, об’єднання з КП(б)У дрібнобуржуазних партій, але й надали та порівняли чисельність в партіях, ставлення до більшовиків найбільш численних українських партій — боротьбистів та борбистів. Пізніше, питання чисельності дрібнобуржуазних партій піднімуть І. Курас [14], В. Полушкіна [15].

Дослідники доводять, що “практичні дії всіх дрібнобуржуазних партій — боротьбистів, “незалежників”, борбистів, бундівців тощо — були спрямовані на підлив Радянської влади, основним завданням Комуністичної партії була непримиренна ідейна боротьба з ними [13,270]. І тільки “завдяки мудрому ленінському керівництву” безболісно були ліквідовані дві найбільші дрібнобуржуазні партії, що й призвело “до ідейного розброду, організаційного розвалу й політичної загибелі цих партій” [13,275]. Дана характеристика партій була ознакою радянської історіографії сер. 1950 — сер. 1980-х рр.

Так, в тому ж 1967 р. в фундаментальній двотомній монографії “Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні” боротьба більшовиків проти угодників та націоналістів показана як на Україні в цілому, так і в окремих її регіонах [16]. В цьому ж році друком виходить тритомна збірка документів і матеріалів “Тромадянська війна в Україні 1918–1920 рр. У роботі вперше показано крах боротьбистів та борбистів завдяки вдалій тактиці більшовиків [17].

Активізується процес вивчення національних партій в Україні, значно розширюється тематика досліджень. Історики України ство-

рили багато змістовних праць, присвячених вивченню історії діяльності українських політичних партій. Спочатку це були статті видатних вчених В. Сарбея, І. Кураса, В. Полушкіної, В. Чірко, Ю. Гамрецького, П. Шморгуна та інших дослідників.

З більшовицьких позицій до вивчення концепції лідерів УСДРП підійшов В. Сарбей. Автор спирається на цитати В. Леніна і характеризує УСДРП як прихильників ворожої контрреволюційної, буржуазно-націоналістичної політики [18].

Вперше до вивчення історії УКП, серед радянських істориків, звернувся у своїй статті В. Чірко [19]. Останній стисло розглянув основні етапи діяльності цієї партії, у тому числі і її закордонних груп. Він вважав націонал-комуністів відверто контрреволюційними політичними угрупованнями, а звідси виводив правомочність влади застосовувати проти неї репресивні методи [19,34]. Незважаючи на різке пробільшовицьке політичне забарвлення статті, заслугою науковця є значне збагачення джерельної бази, за рахунок фондів центральних архівів.

Позитивно слід оцінити роботи В. Полушкіної з систематизації матеріалів щодо українських націонал-комуністичних партій — боротьбистів, борбистів та укапістів [15]. В її роботах розглядаються не тільки взаємовідносини більшовиків і українських національних партій, а також приводиться чималий матеріал з проблеми ліквідації багатопартійності в Україні.

В 1970–1980-х рр. продовжують з’являтися роботи, в яких докладно висвітлюється діяльність тієї чи іншої української політичної партії, встановлювалась чисельність їх складу тощо. Зокрема статті Ю. Гамрецького [20] можна вважати концентрованими для багатьох історичних праць радянської доби, що торкалися якоюсь мірою діяльності небільшовицьких партій в Україні.

Особисто історіографію українських дрібнобуржуазних націоналістичних партій розглянув П. Шморгун [21]. Дослідник вважав недоліком історіографії 1920-х рр. “ідеалізацію” дрібнобуржуазних націоналістичних партій [21, 69]. Також автор позитивно схвалює “активізацію” освітлення діяльності означених партій в 1970 — поч. 1980-х рр., однак відзначає, що дослідженню діяльності буржуазних націоналістичних партій в Україні приділялось недостатньо уваги [21,70].

На рубежі 1960–1970-х рр. вчені ще мало займалися науковою розробкою проблем української багатопартійності. В усталену ідеологічну схему вписувалася лише історія КПРС і її “бойового загону” — компартії України. І. Курас першим з істориків України ґрунтовно береться за цю роботу, його глибоко цікавила проблема впливу національної ідеї на партійне будівництво, історія українських національних партій та їх зникнення з політичної арени [14]. У ті часи, коли напрям наукового пошуку жорстко програмувала ідеологія, розробляти ці питання можна було лише в ракурсі “протиборства пролетарського інтернаціоналізму і буржуазного націоналізму”. І. Курасу все-таки вдалося викласти драматичну історію УПСР, УСДРП та інших опозиційних партій, видати з цієї проблеми ґрунтовні монографії. І. Курас вперше в українській історіографії надав комплексну історію ліквідацію усіх опозиційних партій в Україні в 1920-х рр., його численні фундаментальні роботи заслуговують на окреме історіографічне дослідження.

Таким чином, об’єктивний аналіз літератури, опублікованої протягом сер. 1950 — сер. 1980-х рр., дозволив виявити певну динаміку та особливості висвітлення радянськими істориками теоретичних та конкретно-історичних проблем “краху непролетарських партій”, з’ясувати деякі тенденції формування самої історіографії ліквідації багатопартійності. Історики зазначеного періоду виходили з позицій ленінської концепції в історіографії дрібнобуржуазних партій, вважаючи, що більшовики вели гнучку диференційну тактичну лінію щодо лівих груп, а корисним засобом вирішення завдання встановлення Радянської влади та ліквідації багатопартійності були політичні блоки КП(б)У з дрібнобуржуазними партіями.

Слід визнати наявність значної кількості монографій, збірників статей, наукових конференцій, у яких знайшли відображення різні аспекти політичної історії 1920–1925 рр. Роботи мали ґрунтовну джерельну базу, вирізнялися фактологічним аналізом, але концептуально не виходили за межі офіційної методології. Українські політичні партії продовжували залишатися “дрібнобуржуазними”, а ліквідація багатопартійної політичної системи було закономірним явищем внаслідок перемоги “дійсно пролетарської партії більшовиків” проти своїх політичних супротивників.

Література

1. Гусев К. В. Крах партии левых есеров. — М., 1963. — 260с.
2. Рубан Н. В. Октябрьская революция и крах меньшевизма. — М.: Политиздат, 1968. — 399с.
3. Спиринов Л. М. Классы и партии в гражданской войне в России. — М.: Мысль, 1967. — 438с.
4. Гимпельсон Е. Из истории образования однопартийной системы в СССР // Вопросы истории. — 1965. — №11.
5. Соболев П. К вопросу о возникновении однопартийной системы в СССР // Вопросы истории КПСС. — 1968. — №8. — С. 19–33.
6. Малашко А. К вопросу об оформлении однопартийной системы в СССР. — Минск, 1969. — 324с.
7. Соболева П. И. Октябрьская революция и крах социал-соглашателей. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1968. — 352с.; Сивохина Т. А. Крах мелкобуржуазной оппозиции. — М.: Политиздат, 1973. — 232с.; Подболотов П. А. Крах есерово-меньшевистской контрреволюции. — Л.: Лениздат, 1975. — 120с.; Шестак Ю. Борьба большевистской партии против национализма и оппортунизма Бунда. — М.: Знание, 1980. — 268с.
8. Непролетарские партии России в 1917 году и в годы гражданской войны. — М., 1980. — 243 с.
9. Спиринов Л. Еще раз о теоретико-методологических вопросах изучения истории непролетарских партий России // Непролетарские партии России в годы буржуазно-демократических революций и в период назревания социалистической революции. — М.: АН СССР, 1982. — С. 3–16.
10. Спиринов Л. М. Крушение помещичьих и буржуазных партий в России (начало XX в. — 1920 г.). — М.: Мысль, 1977. — 366с.
11. Непролетарские партии России. Урок истории. — М.: Мысль, 1984. — 566с.
12. Сабинин А. Идеологический и организационный крах мелкобуржуазных партий на Украине (конец 1920–1925 гг.): Автореф. дис. канд. ист. наук. — К., 1971. — 20 с.
13. В. І. Ленін перемога Жовтневої революції на Україні. — К.: Політвидав України, 1967. — 442с.
14. Курас И. Ф. Торжество пролетарского интернационализма и крах мелкобуржуазных партий на Украине. — К.: Наук. думка, 1978. — 315с.; Йога повчальний урок історії (Ідейно-політичне банкрутство української соціал-демократичної партії). — К.: Наук. думка, 1986. — 185с.
15. Полушкина В. А. К вопросу об отношении большевиков к левым мелкобуржуазным партиям и группам в Украине (1919–1920 гг.) // Непролетарские партии и организации России в Октябрьской революции и гражданской войне. — М.: Наука, 1980. — С. 29–42.
16. Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні: У 2т. — К.: Наук. думка, 1967. — Т. 2. — 368с.
17. Гражданская война на Украине 1918 — 1920 гг.: Сб. док. и матер.: В 3 т.

- К.: Наук, думка, 1967. — Т. 3: Крах белопольской интервенции. Розгром украинской национальной контрреволюции белогвардейских войск Врангеля. Март — ноябрь 1920 / Под ред. Н. Колесника. — 909 с.
18. Сарбей В. Критика В. И. Лениним буржуазно-националистичної концепції лідерів УСДРП та її історіографічне значення // УІЖ. — 1966. — №3. — С. 15–28.
19. Чирко В. Крах идеологии и политики националистической партии укапистов // УІЖ. — 1968. — №12. — С. 24–35.
20. Гамрецкий Ю. М. О расколе УСДРП и выделении из ее состава левых групп // Непролетарские партии и организации национальных районов России в Октябрьской революции и гражданской войне. — М.: АН СССР, 1980. — С. 21–29.
21. Шморгун П. М. Украинские мелкобуржуазные националистические партии в советской историографии // Большевики и непролетарские партии в период октябрьской революции и в годы гражданской войны. Материалы конференции. — М., 1982. — С. 68–76.

А. Б. Кліш

Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка

КИРИЛО СТУДИНСЬКИЙ: ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ

Актуальним завданням сучасної історичної науки залишається всебічне вивчення персоналій видатних громадсько-політичних діячів, чії імена в умовах панування в Україні однопартійної тоталітарної системи перебували поза межами наукових досліджень або й взагалі були викреслені з української історії. У цьому зв'язку важливу цінність, наукове та практичне значення має діяльність відомого українського вченого і суспільно-політичного діяча К. Й. Студинського (1868– 1941).

Постать академіка К. Студинського, уродженця Тернопільщини, досі не знайшла широкого висвітлення в сучасній вітчизняній історіографії. За радянських часів його ім'я замовчували через те, що він ніби був “фашистом” та “націоналістом”

Із здобуттям Україною незалежності праць про К. Студинського стало більше. Проте вони, на жаль, не мають довершеного, систематизованого характеру. І тут особливо хотілося б виділити статтю Ульяни Єдлінської “Суспільно-громадська та наукова діяльність академіка Кирила Студинського” [1]. У ній найповніше розкрита роль